

„Ez már nem felszabadító háború” – Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

Az 1912-13-as Balkán-háborúk az oszmán uralom végét eredményezték Európában. Jelen tanulmányomban az etnikai és vallási konfliktusok vizsgálatán keresztül az eseménysorozat azon aspektusát mutatom be, ahol a balkáni kisállamok a homogén nemzetállam koncepcióját egy olyan területen próbálták megvalósítani, ahol azt csak „mértéktelen erőszakkal és jó adag ábrándkergetéssel”¹ lehetett. Vizsgálódásaimat korabeli brit források alapján végeztem, elsősorban a brit parlament két házának jegyzőkönyveire és publikált külügyi iratokra támaszkodtam, de a korabeli brit anyaországi és gyarmati sajtó releváns cikkeit is felhasználtam. Továbbá kortárs úti élménybeszámolókat és az 1914-ben közreadott Carnegie-jelentést tekintettem át. Tanulmányom első részében a macedón-problémát mutatom be, majd ezt követően röviden felvázolom hogyan változott Nagy-Britannia viszonya a Balkánhoz a 19. század folyamán. Végül, csak az első Balkán-háborúra koncentrálok, az atrocitások bemutatására térek rá.

Az 1878-as berlini kongresszus után megalakított független balkáni nemzetállamok² határai korántsem estek egybe valós, illetve vélt nemzeti határaikkal. A fiatal kisállamok így további területeket kívántak megszerezni a hanyatló Oszmán Birodalomtól. Ezen igények metszéspontjában Macedónia területe állt. A történeti Macedónia, melynek területén valójában három vilajet, a koszovói, a monasztiri és a szaloniki húzódott, nem közigazgatási egységet, hanem egy nehezen definiálható földrajzi teret jelentett. A félsziget egészére jellemző domborzati adottságok erre a szűkebb régióra is megfeleltethetőek, vagyis a földrajzi tér erős tagoltsága lehetővé tette számos kisebb népcsoport megtelepedését, hermetikus elkülönülését és fennmaradását.³ Ehhez párosult egy sajátos térszerkezeti eloszlás, amely azt jelentette, hogy rendszerint az ortodox

¹ M. Mazower: *A Balkán*. Budapest 2004. 148.

² Szerbia és Montenegró lett független, míg Bulgária a szultán szuverenitása alatt álló autonóm tartomány lett, Görögország pedig már 1829-ben kivívta függetlenségét.

³ Romsics I.: *A nemzetállamiság történeti dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában*. In: *Múltról a mának*. Budapest 2004. 16.

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

keresztény lakosság a hegyekben, a muszlim a völgyekben élt, a városi lakosság többségét muszlimok, zsidók és görögök alkották, valamint a tengerpart menti szakaszt többségében szintén görög lakosság jellemezte.⁴ A terület népességéről megbízható korabeli népességstatisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre: a török hatóságok vallási alapon történő összeírásokat végeztek,⁵ míg a területre áhítózó kisállami statisztikák tendenciózus túlzásoktól terhesek,⁶ hiszen pont 1878-ban Berlinben tanulták meg, hogy a népességstatisztikák milyen fontos szerepet játszhatnak területi igényeik érvényesítésekor.⁷ A Macedóniában élő népesség többsége a 20. század legelején még nem tudta önmagát nemzeti alapon meghatározni, helyette az oszmán uralom évszázadai alatt megszilárdult vallási keretekben gondolkodott továbbra is. Ezt, az identitásában még képlékeny tömeget próbálták nemzeti törekvéseik számára megnyerni maguknak a környező kisállamok, elsősorban a bolgárok és a görögök.⁸ Amikor a térséget ellepték a

⁴ G. Prévélakis: A Balkán. Kultúra és geopolitika. Kozármisleny 2007. 115.

⁵ L. S. Stavrianos: The Balkans since 1453. London 2000. 517.

⁶ Demeter G.: Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912-13). Budapest 2007. 66. A Carnegie-jelentés közölt ilyen statisztikákat: az 1900-ban a bolgár Kancsev által összeállított szerint Macedónia lakossága a következő: 499 204 török, 1 181 336 bolgár, 228 702 görög, 128 711 albán, 80 767 vlach, 67 840 zsidó, 54 557 cigány, 700 (!) szerb és 16 407 egyéb nemzetiségű él a területen. A szerb Gopčević 1889-es becslése alapján 231 400 török, 57 600 bolgár, 201 140 görög, 165 620 albán, 69 665 vlach, 64 645 zsidó, 28 730 cigány, 2 048 320 szerb és 3500 egyéb nemzetiségű. A görög Delyani 1904-es számítása alapján pedig 634 017 török, 332 162 bolgár, 632 795 görög, 25 101 vlach, 53 147 zsidó, 8911 cigány, 18 685 egyéb nemzetiségű élt Macedóniában, a szerbekről és albánokról pedig nem rendelkezik adattal. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 1914. 28 és 30. N. Dwight Harris 1913-as tanulmányában Macedónia népességét 6 millió főnek becsülte, amely 68 190 négyzetmérföldnyi területen oszlik el [1 négyzetmérföld = 2,59 négyzetkilométer]. Ennek 70%-át török, görög és albán nemzetiségűként azonosította, míg a maradék 30%-on a szerb, bolgár, vlach, örmény, olasz, magyar, cigány, szláv (!), zsidó és cserkesz elemek osztoztak. Megjegyzem Harris Macedóniához tartozónak fogta fel Konstantinápolyt is 1 203 000 lakossal. Ez a statisztika is mutatja, hogy mennyire szélsőséges és pontatlan statisztikák készültek a korszakban. N. D. Harris: *The Macedonian Question and the Balkan War*. *The American Political Science Review* 7, 2 (1913) 205.

⁷ Prévélakis (2007: 153).

⁸ Macedóniában a vetélkedés a Bolgár Exarchátus és a Patriarchátus között, előbbi létrejöttével (1870) vált intenzívvé, és kezdetben csupán vallási jelleget öltött és propaganda szinten maradt, ami kimerült a kulturális vetélkedésben. A

nemzeti bandák, a helyi lakosok pragmatikusan annak vallották magukat, aminek éppen kellett, de legtöbbször, mint keresztények határozták meg önmagukat. Charles Eliot, brit utazó szerint: „A fajta Macedóniában bizonyos értelemben nem egyéb politikai pártnál.”⁹ Vagy, ahogy egyszer a szaloniki francia követ hancegett: egy millió fonttal a macedóniaiakat franciákká tenné.¹⁰ Ezt az etnikailag tarka és kevert képet tovább színezte, hogy 1908-9 környékén a balkáni országokból és az Ausztria által annektált Bosznia-Hercegovinából oszmán területre emigrálók száma ismét jelentős növekedésnek indult.¹¹ II. Abdul-Hamid szultán uralkodása idején (1876-1909) kimondottan támogatta az oszmán kormányzat muszlimok Macedóniába települését, sőt az orosz és romániai pogromok elől menekülő zsidóság letelepítésére is születtek tervek.¹² Ez is csak fokozta a *Macedón Harc* intenzitását. A balkáni kisállamok számára tehát ez a mintegy 65 ezer négyzetkilométernyi terület vált a századfordulóra a legfőbb viszályforrássá.¹³ Joggal írták a Buxton-fivérek könyvükben, hogy „ha a Balkán volt Európa puskaporos hordója, akkor Macedónia a Balkáné.”¹⁴

Nagy-Britannia az ún. *keleti kérdésen* keresztül kapcsolódott a Balkánhoz, ahol más nagyhatalmakhoz képest, mint a Monarchia és Oroszország, és később Olaszország, kevés közvetlen érdeklődéssel rendelkezett, de világpolitikai pozíciójából

századfordulótól azonban magukat nemzeti alapon meghatározó bandák fegyveres küzdelmévé fajult, ez a *Macedón Harc* időszaka (1904–1908).

⁹ Mazower (2004: 148).

¹⁰ M. Mazower: *Salonica: The City of Ghosts*. New York 2005. 258.

¹¹ K. H. Karpat: *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*. London 1985. 75. Ennek a mértékéről pontos adatok ismételtelen nem állnak rendelkezésünkre. A bevándorlás 1878-tól folyamatos volt és egyes krízishelyzetekben megugrott: 1878-ban az okkupáció után, majd 1880-81-ben a nagy népesség összeírások idején, 1900-01-ben a boszniai felkeléseket követően, majd az 1908-as annexiót követően. „Egy bosnyák történész szerint az 1878 és 1918 közötti időszakban mindössze 140 000 fő vándorolt ki Boszniából Törökországba.” M. Pinson (ed.): *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge (Massachusetts) 1996. 94.

¹² Erről tanúskodik egy brit konzuli jelentés 1913-ból: „Az a részben megvalósított terv, amivel az Egység és Haladás Bizottsága [az ifjútörökök pártja – B.B.] a macedón-kérdést rendezni akarta, abban állt, hogy a keresztény lakosságot elárasztják 1 000 000 boszniai muszlimmal valamint 200 000 romániai zsidóval.” B. Destani (ed.): *Ethnic Minorities in the Balkan States [EMBS]*, London 2003. Vol. II. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, 13 February 1913, Constantinople.

¹³ B. Jelavich: *A Balkán története II. kötet*. Budapest 1996. 83.

¹⁴ N. Buxton – C. R. Buxton: *The War and the Balkans*. London 1915. 11.

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

eredően kétségtelenül meghatározó volt a jelenléte.¹⁵ A britek két alapvető stratégiai érdek fölött őrkdtek a Földközi-tenger keleti medencéjében: a napóleoni háborúkat követően kialakult európai hatalmi egyensúly fenntartásán és az Indiába vezető vízi kereskedelmi utak kézben tartásán. A keleti kérdés egyoldalú „megoldását”, azaz, az Oszmán Birodalom széthullását, a régióban szerteágazó érdekekkel rendelkező nagyhatalmak a 19. század folyamán mindvégig megakadályozták, azaz a kölcsönös félelmek és aggályok elhárították a hatalmi egyensúly radikális eltolódásának lehetőségét. Mondhatni a nagyhatalmak érdekeinek legideálisabb oszmán állapot a „kétségkívül beteg, ám sokkal szerencsésebb, ha él, mint ha halott lenne” volt.¹⁶ A brit pozíciók védelmében az elsőrendű szempont az orosz terjeszkedés megakadályozása volt. Ennek a megvalósításában figyelhetünk meg változásokat a század folyamán. A görög szabadságharc idején (1821-1829) Lord Canning külügyminiszter az oroszokkal együttműködve a görög ügyet támogatta, mivel meggyőződése szerint a független Görögország hatékonyabb gátja lehet az orosz terjeszkedésnek, mint a gyengülő oszmánok.¹⁷ A külügyi poszton utódai nem követték nézeteit, a térségben követendő brit politika alapelvevé az vált, hogy az Oszmán Birodalom jelenti a stratégiai akadályt az orosz (és később a *germán*) előretöréssel szemben, így az brit támogatást igényel, függetlenül attól hogyan bánik az saját etnikai és vallási kisebbségeivel.¹⁸ Ezen a turkofil beidegződésen az első sebet William Gladstone ejtette a bolgár atrocitásokról szóló 1876-os *Bulgarian Horrors and the Question of the East* című pamfletjével, amellyel a Disraeli-kormány törökbarát politikáját támadta.¹⁹ Az ő érdeme, hogy Nagy-Britanniában túlhaladt azon a nézeten, hogy a brit érdekeket egyedül a törökökön keresztül lehet megvédeni.²⁰ Ezt követően a

¹⁵ B. Destani – J. Tomas (ed.): *Albania's Greatest Friend: Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904-1923*. London 2011. 14.

¹⁶ G. D. Clayton: *The Eastern Question and Britain*. London 1971. 10.

¹⁷ Egedy G.: *Nagy-Britannia története*. Budapest 1998. 20–21. Meg kell említeni továbbá, hogy ekkoriban Nagy-Britanniában, de egész Nyugat-Európában is virágzott az ún. filhellénizmus. A görög-ügy mögött a romantikus-liberális látásmódú nyugati társadalmak felsorakoztak. Erről lásd: D. Dakin: *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*. Thessaloniki 1955. és L. Potter: *British Philhellenism and the Historiography of Greece. A Case Study of George Finlay (1799-1875)*. *The Historical Review* 1 (2004) 183–206.

¹⁸ Destani – Tomas (2011: 21).

¹⁹ Gladstone-ról általában és a nagy keleti válságban (1875–1878) betöltött szerepéről lásd: M. Partridge: *Gladstone*. London 2003.

²⁰ V. Drapac: *Constructing Yugoslavia. A Transnational History*. London 2010. 32.

brit hivatalos külpolitika és a külpolitikáról gondolkodók útja részben kettévált. A hivatalos külpolitika a 20. század elejéig megtartotta a török-barát tradíciót, míg ezzel szemben az 1880-as évektől kezdve egyre jobban megerősödött azon liberálisok hangja, akik a „törökök által elnyomott kis nemzetekkel” szimpatizáltak, ez a tendencia a Balkán-háborúig folyamatosan tovább erősödött. Ezek a külpolitikáról gondolkodó véleményformálók többnyire napi- és hetilapok szerkesztői, újságírói voltak, vagy tudósok és utazók, akiket egyik vagy másik balkáni ország foglalkoztatott.²¹ Nagy-Britannia egyre mélyebb belekeveredése a térség ügyeibe, valamint a régióban zajló események iránti közérdeklődés biztosította ezen szerzőket egy széles, és gyakran politikailag befolyásos közönségről.²² A 20. század fordulójától ezek az egymástól elszigetelt hangok lobbi-képes, nyomásgyakorló csoportokba szerveződtek. Az első ilyen szervezet az 1904-ben megalakult *Balkan Committee* volt, amely az 1903-as macedóniai események nyomán alakult meg, ugyanakkor céljai korántsem voltak világosak, pontosabban egységesek. A balkáni viszonyokból fakadóan a bizottságon belül frakciók jöttek létre, melyek közül végül a Bulgáriát támogató Noel Buxton és köre szerzett döntő befolyást a szervezetben. Ebből következett, hogy a más preferenciájú tagok újabb és egymással rivalizáló egyesületeket, nyomásgyakorló csoportokat hoztak létre.²³ Igen találóan fogalmazta meg ezt 1925-ben Henry Nevinson, a brit *The Daily Chronicle* újságírója és tudósítója: „Igen szerencsétlen, hogy minden angol, aki bármit is tud a Balkánról, egyik vagy másik balkáni fajt saját házi kedvencének tekinti”.²⁴

A térségben egyre erősödő nagyhatalmi beavatkozás, valamint az 1908-as ifjútörök fordulat arról győzte meg a kisállamokat, hogy valamilyen együttműködéssel tudják csak megvalósítani nemzeti ambícióikat. A Balkán Szövetség bilaterális egyezmények hálózatával jött létre, amelynek talpköve az

²¹ K. Robbins: *Politicians, Diplomacy and War in Modern British History*. London 1994. 128.

²² B. Jelavich: *The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces*. *The Slavonic and East European Review*. 33 (1955) 397.

²³ Robbins (1994: 143). Érdekes, hogy az ilyen „pressure group”-ok a Balkán-háborúk idején, illetve nyomán szaporodtak meg: *Balkan Committee* (1904), *Albanian Committee* (1912), *Macedonian Committee* (1913), *Ottoman Association* (1913), *Anglo-Hellenic League* (1913), *Serbian Society of Great Britain* (1916).

²⁴ Destani – Tomas (2011: 20).

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

1912. március 13-ai bolgár-szerb szövetségi szerződés volt.²⁵ Ennek megkötését gyorsította fel az éppen dúló olasz-török háború (1911. szeptember 29. – 1912. október 18.), amely nyilvánvalóvá tette, hogy az Oszmán Birodalom, sőt az új ifjútörök rezsim sem képes megvédeni a birodalom integritását. A kisállamok számára 1912 őszére teljesült egy feltételrendszer, amelynek köszönhetően elérhető távolságba kerültek céljaik. Ennek elemei véleményem szerint a következők: (1) ellentéteiket félretéve szövetségbe tömörültek, (2) adott egy kedvező nemzetközi helyzet, az olasz-török háború kimeríti a Portát és (3) a megmerevedett nagyhatalmi rendszer konfliktuskezelési mechanizmusai elégtelenül funkcionálnak. Az első Balkán-háború kitörésének az oka tehát „a lehetőség”, amelyet ezen feltételek teljesülése biztosított.²⁶

Az első Balkán-háború 1912. október 8-án Montenegró támadásával vette kezdetét, majd a szövetségi szerződések értelmében október 18-ára hadat üzent a Portának Szerbia, Bulgária és Görögország is.²⁷ A nagyhatalmak, így Nagy-Britannia is, élénken követték az események alakulását. A brit sajtó már a háborút megelőző héten, napi szinten beszámolt „a rendkívüli gyorsasággal kifejlődött válságról”.²⁸ A brit politikum és a szélesebb közvélemény a hadi helyzet változásával más és újabb kérdésekre, problémákra figyelt fel és reflektált. A közvéleményt a háború első szakaszában úgymond praktikus dolgok foglalkoztatták: mit tesznek a nagyhatalmak a konfliktus megakadályozására,²⁹ milyen hatással van a brit kereskedelemre a háború,³⁰ mikor és hol lesznek a béketárgyalások.³¹ A nagyhatalmak a háború kitörésekor deklarálták a *status quo* elvét, ugyanakkor a szövetségesek három hét alatt gyakorlatilag kiszorították a törököket Európából, csupán Drinápoly, Janina és Szkutari erődje maradt oszmán kézen, *fait accompli* elé állítva a nagyhatalmakat, akik habár a konfliktus mihamarabbi lezárását sürgették, megkezdték saját pozícióharcukat az új viszonyoknak megfelelően. Nagy-Britanniában a *Foreign Office* és maga a

²⁵ A bolgár-szerb szerződés olvasható: *Dolmányos I.* (szerk.): Kelet Európa 1900-1945. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény 5/I. kötet. Budapest 1970. 27–28.

²⁶ *The Spectator*, 1912. október 5.

²⁷ A két Balkán-háborúról általában lásd: *Demeter G.*: Két háború a Balkánon (1912–13). Debrecen 2008; *R. C. Hall*: *The Balkan Wars 1912–13: Prelude to the First World War*. London 2000.

²⁸ *The Times*, 1912. október 1.

²⁹ *Parliamentary Debates (PD), House of Commons (HC)* 7 October 1912. Vol. 42. cc.24–25.

³⁰ *PD, HC* 10 October 1912. Vol. 42. c.495 és 7 November 1912. Vol. 43. c.1411.

³¹ *PD, HC* 5 November 1912. Vol. 43. cc.999–1000 és 4 December 1912. Vol. 44. c.2301.

külgügyminiszter Edward Grey (1905–1916) a szigorú semlegesség talajáról kísérté figyelemmel az eseményeket. Számára az elsőrendű politikai realitás a Balkán-háború lokalizálása volt a nagyhatalmi kooperáció révén. Többen, a liberális kormány radikálisabb tagjai közül ugyanakkor örömmel nézték a kisállami sikereket, hiszen szimbolikusan az ő eszményeik győzelmét is jelentették.³² A két álláspont ütközött is egymással a parlamentben.³³

Az etnikai jellegű konfliktusok a Balkán-félsziget történetében korántsem voltak ismeretlenek a Balkán-háborúk előtti időszakban sem. A következőkben bemutatott forrásokkal amellet érvelek, hogy az ekkor elkövetett atrocitások mégis más jellegűek, mint korábban, illetve, hogy milyen hosszú távú következményeket szültek. Az etnikai atrocitásokra vonatkozó forrásokat a konzuli jelentésekhez illesztve mutatom be. A jelentések egészét tekintve három jól elkülöníthető típus rajzolódik ki, amelyek természetesen valamelyest fedik egymást: (1) a háború legelején elkövetett „keresztény-muszlim” relációjú atrocitások, amelyeknek a fő motívuma a bosszú és a zsákmányszerzés; (2) a megszállt területek homogenizálása: itt a leghangsúlyosabb a szerb-albán konfliktus és (3) a Balkán-szövetség tagjai közötti atrocitások, amelyek egyértelmű tünetei voltak a második Balkán-háború katasztrófájának.

Az első etnikai atrocitásokról tudósító jelentést Gerard Lowther, konstantinápolyi brit nagykövét küldte 1912. november 7-én Greynek. Táviratában beszámolt arról, hogy a török külgügyminiszter, Gabriel Noradunghian (1912. július 22–1913. január 23.) a Portára kérette az öt nagyhatalom képviselőit, ahol kiemelte, hogy a bolgár király a konfliktus kitörésekor keresztes háborút hirdetett.³⁴ Ezzel összefüggésben a következőket mondta: „Bolgár bandák mészárolják a

³² S. Mahajan: *British Foreign Policy 1874-1914: The Role of India*. London 2001. 180.

³³ *PD, HC* 23 October 1912. Vol. 42. cc.2180–2182 és 11 December 1912. Vol. 45. cc.449–450.

³⁴ A szingapúri *The Straits Times* 1912. október 19-ei számában közölte V. Mehmed szultán (1909–1918) felhívását az oszmán katonákhoz, miszerint óvják a nem harcolók életét és tulajdonát, különösen a nőket és a gyerekeket. A *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* is beszámolt 1912. november 25-ei számában a háborút megelőző proklamációkról. Kontrasztba állította a két fél megnyilvánulásait. Ferdinánd bolgár cár (1887–1908 régensherceg, 1908–1918 cár) valójában a háborút a „a kereszt és félhold küzdelmének”, míg Karagyorgyevics Péter, szerb uralkodó (1903–1918) „szent háborúnak” nevezte. A cikk írójának véleménye szerint az ilyen nyelvezetnek egyetlen célja lehet, hogy fanatizálja a muszlimokat és mészárlásokat provokáljanak ki.

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

muszlimokat. A menekültek, akik ideérkeznek [Konstantinápolyba] szívszaggató történeteket mesélnek, a hangulat a városban pedig egyre fokozódik.”³⁵

Az irreguláris nemzeti alapon szerveződő bandák régóta jelen voltak Macedóniában, különösen a háborút megelőző évtizedben. Ezek a reguláris hadseregek mögött vonultak, s nyomukban lángba borultak a muszlim falvak. A görög sereggel utazó, ezért mindenképp erős forráskritikával kezelendő, W. H. Crawford Price ad erről leírást útleírásában: „Borzalmas atrocitásokról kezdtek hírek érkezni, amelyeket főleg bolgár irregulárisak követtek el, akik Macedóniában csatlakoztak a reguláris csapatokhoz. [...] A rendszer mindhárom [bolgár had]oszlop esetén ugyanaz volt. Ahogy a csapatok átvonultak a falvakon a muzulmánokat lefegyverezték, a bolgárok pedig föl. A mindennapi élet irányítása a kontrollálhatatlan irreguláris bandák kezébe került.”³⁶ Ezek a bandatagok és a helyi keresztény lakosság egy része folyamatos terror alatt tartotta a muszlimokat.

A Carnegie-jelentés is külön figyelmet szentel ennek vizsgálatára. A jelentés készítésekor számos bandavezért és tagot már bíróság elé állítottak és elítéltek, ám legtöbbször mindössze „15 év nehéz fizikai munkára,”³⁷ ami jelzi a bolgár kormányzat szándékának valódi komolyságát. A jelentésben többet név szerint is említenek, mint például egy Doncsev nevű bandavezért is. Doncsev „345 török házat gyújtott fel egyetlen nap alatt Rajново, Planica és Kukurtevo falvaiban”. A jelentés beszámol arról is, hogy Doncsev bandája a férfiakat a mecsetbe terelte, amit rájuk gyújtottak, de „állítólag nőket és gyerekeket is lemészároltak.”³⁸ A bandák által sújtott területek közül kiemelte Serres városát, ahol reguláris bolgár csapatok állomásoztak, de mégsem fékeztek meg a mészárlást, amelyet egy bolgár banda vitt véghez. A török és görög szemtanúk szerint 600 és 5000 között volt az áldozatok száma, míg egy, a jelentésben sem megnevezett, amerikai utazó szerint az áldozatok száma körülbelül 200 lehetett.³⁹ A serresi eseményekről Price is megemlékezik, kicsit részletesebben bemutatva a körülményeket:

A török helyőrség távozása után Serres városa egy bolgár bandának adta meg magát, amit Zsankov [Djankoff] vezetett. Annak ürügyén, hogy fegyverek után kutatnak, a

³⁵ G. P. Gooch – H. Temperley (ed.): *British Documents on the Origins of the War 1898–1914* (BD) London 1933. Vol. IX. No. 147. Lowther to Grey, 7 November 1912.

³⁶ W. H. C. Price: *The Balkan Cockpit. The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia*. London 1915. 176.

³⁷ *Carnegie-report*, 1914. 74.

³⁸ *uo.* 74.

³⁹ *uo.* 75.

komitádzi kiürítette a helyi muszlimok értékeit házaikból, és apák és fiak szeme láttára erőszakolt meg feleségeket és lányokat tetszés szerint. Néhány nappal később valaki elsütött egy puskát, mire egy általános mészárlás vette kezdetét, ahol 150 áldozat esett, akiket gyakran a legborzasztóbb módon ért a halál.⁴⁰

A brit parlamentben 1913 elején kerültek napirendre az etnikai atrocitások. Walter Guinness, konzervatív képviselő január 28-ai interpellációjában igen megrázó képet közvetít a brit nyilvánosság felé. Dedeagacs bolgár megszállásakor „50 házat lakóival és a mecsetet benne 300 menekülttel, dinamittal felrobbantották. Mintegy 3000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le 13 nap alatt!”⁴¹ Edward Grey válaszában Gesov, bolgár miniszterelnöktől kapott információt közvetíti, miszerint bolgár reguláris csapatok nem követnek el erőszakoskodásokat, „a bolgár bandák akciói pedig rendellenesek és szemben állnak a főhadiszállásról érkező parancsokkal.”⁴²

A Carnegie-jelentés kiemelte, hogy a háború apropóján „évszázados sérelmek” kerültek felszínre, amelyek az atrocitásokhoz vezettek.⁴³ Úgy gondolom, ezen magyarázat árnyalásra szorul. A muszlimok elleni atrocitásokat véleményem szerint két tényező motiválta: a bosszú és zsákmányszerzés együtt járó motívuma és egy ideológiai tényező. Ismét Price-ra támaszkodom: „Kavalát ellenállás nélkül foglalta el egy regulárisakból és komitádzsikból álló banda. [...] Egy Ferdinánd király nevével ellátott proklamáció jelent meg, amely garantálta a muszlimok életét és becsületét, ennek ellenére 150 főt letartóztattak és azzal vádoltak, hogy keresztény mészárlásokban vettek részt.” Jól láthatjuk, hogy homályos, régi sérelmek formájában jelenik meg a bosszú-motívum. Price később így folytatja: „Szegény ördögöket sok azt követő hajnalon sorban vezették ki [...], ahol hidegvérrel ledöfték őket és hagyták megrohadni őket a szabad ég alatt. Figyelemreméltó megjegyzés ezekről a barbárságokról azon tény, hogy a meggyilkolt muszlimok egytől-egyig földtulajdonosok voltak, s földjeiket most gyilkosaik kapták meg.”⁴⁴ Egyértelműen kirajzolható, hogy „évszázados sérelmek” mint indok estek latba, amikor könnyű anyagi haszonszerzés volt a cél. Az ideológiai tényező röviden abban foglalható össze, hogy az oszmán millet-rendszer felbomlása után a Bulgária, Szerbia és Görögország által megszállt területeken a

⁴⁰ Price (1915: 177–178).

⁴¹ PD, HC 28 January 1913. Vol. 47.c.1150.

⁴² *uo.* c.1151.

⁴³ Carnegie-report, 1914. 71.

⁴⁴ Price (1915: 177).

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

kizárólagos nemzeti ideológia lett az államszervező keret. A homogén nemzetállam koncepciójába pedig nem illettek bele az itt élő muszlimok.

A konzuli jelentések másik típusa az albán-szerb konfliktusokat foglalja magába. Az 1878-ban kibontakozó albán nemzeti mozgalom céljai között egy Oszmán Birodalmon belüli önálló tartományi státusz elérése szerepelt, azaz, az összes, relatív albán többséggel rendelkező vilajet (a szkutari, monasztiri, koszovói és janinai) egy entitásba szervezése.⁴⁵ Ezek a területek a szomszédos államok nemzeti törekvéseinek metszéspontjába estek, így az albánok a nemzetállam kialakításának pillanatában óhatatlanul szembe kerültek a szerbekkel, görögökkel és montenegróikkal.⁴⁶ A Balkán-háborúban a szerb hadicél Koszovó és a Novi Pazar-i szandzsák visszaszerzése volt, valamint egy tengerparti sáv az Adrián, ahol Szerbia kijuthat a tengerhez. A szerbek célja nemcsak a területek visszaszerzése volt, hanem etnikai „visszaszerzése” is. Az olyan területek, mint a szerb nemzettudatban kiemelt szerepet betöltő Koszovó, a Balkán-háborúk előestéjére többségében albán lakta területté vált. Az albán-ügyet felkaroló Olaszország és a Monarchia nyomására a londoni nagyköveti konferencia egy önálló albán állam létrehozásában állapodott meg, amelynek határaitól azonban akkor még nem született döntés.⁴⁷ Megindult a versenyfutás az albán területekért.

Az albán lakosság ellen elkövetett atrocitásokról először a bécsi brit nagykövet, Fairfax Cartwright tett említést Greynek írt jelentésében. Itt beszámolt arról, hogy a prizreni osztrák követnek nyoma veszett. „Állítólag a [...] követet a szerb hatóságok kimondottan gyűlölik, köszönhetően annak a ténynek, hogy szemtanúja volt atrocitásoknak, amelyeket szerb csapatok követtek el az albán lakosság ellen. Szörnyű tettekről érkeznek hírek Ausztriába, amelyeket az albán férfiak, nők és gyerekek ellen követtek el.”⁴⁸ Edward Grey 1912. november 19-én Rennell Rodd, római brit nagykövetnek írt táviratában azt olvashatjuk, hogy az

⁴⁵ Réti Gy.: Albánia sorsfordulói. Budapest 2000. 31.

⁴⁶ Juhász J.: A koszovói válság történelmi háttere. Elérhető: [www.balkancenter.hu/pdf/koszovo02.pdf – 2013. máj. 23]

⁴⁷ *The Times*, 1912. december 21.

⁴⁸ BD, F. Cartwright to Grey, 18 November 1912. Az eltűnt osztrák követ Oscar Prochaska volt. A szerbek azzal vádolták, hogy a törököket és albánokat a szerbek ellen lázítja. Prizren elfoglalása után a Béccsel való kommunikáció megszakadt, sőt maga a konzul is eltűnt. A Monarchia a szerbeket vádolta, és 1912 novemberében az osztrák katonai párt az incidenst fegyveres beavatkozással akarta megtorolni. Ez az ún. Prochaska-affér. Lásd erről: J. D. Treadway: *The Falcon and the Eagle: Montenegro and Austria-Hungary, 1908-1914*. h.n. 1998. 121–126.

üszkübi olasz követ beszámolója szerint a szerb csapatok számos atrocitást követtek el, amelynek nyilvánvaló célja a lehető legtöbb albán kiirtása volt.⁴⁹

Az újkori történelemben a Balkán-háborúk volt az első eset, amikor a területi igények érvényesítéséhez az etnikai tisztogatás, mint eszköz megjelent és alkalmaztatott. Ralph Paget belgrádi brit nagykövet 1913. március 7-ei jelentésében beszámol Greynek arról, hogy a Balkánon egy szóbeszéd terjeng, miszerint a nagyhatalmak a leendő Albániának ítélnék minden olyan területet, amelynek lakossága legalább 75%-ban albán. Ebből arra következtet, hogy a mészárlások „statisztikai célt szolgálnak”.⁵⁰ Hasonló megállapításokra jut Lev Trockij is helyszíni tudósításai során: „A tényekből arra következtethetünk, hogy a bolgárok Macedóniában, a szerbek Ó-Szerbiában, azért, hogy a számukra kedvezőtlen etnográfiai adatokat számukra kedvezőre formálják, egyszerűen a muszlim lakosság szisztematikus kiirtásába kezdtek.”⁵¹

A győztes seregek viselkedése a más etnikumúakkal szemben igen keserű képet festett a brit közvéleményben.⁵² A *nyilvánosság* előtt megjelent történetek a kegyetlenségükkel tűntek ki. Ennek egy érdekes példája egy Edith Durham által leírt eset:

Hamarosan látni fogod az orrokat. Nem hagyhatjuk meg sok töröknek az orrát – mondta [a montenegrói katona]. – Ha ilyen disznóságokat tesztez, mondtam, jogosan el fogjátok veszíteni Európa szimpátiáját! A katona nagyon mérges lett és ezt mondta: Ez régi nemzeti hagyományunk, hogyan bizonyíthatná egy katona a parancsnokának hősiességét, ha nem visz neki orrokat? Le kell vágnunk őket!⁵³

A szövetségesek által elkövetett atrocitások a brit parlament mindkét házában is visszhangra találtak. 1913. február 13-ai felszólalásában Guinness kegyetlen eseteket tárt az alsóház elé, amelyek Prizren és Lyuma elfoglalása után történtek meg, mint írja: „nőket és gyerekeket kötöztek össze, leöntötték őket petróleummal majd felgyújtották őket, miközben a férfiakat mellettük meztelenre vetkőztették és agyondöfték.”⁵⁴ Ha nem azonos mélységében is, de a Lordok Házában is napirendre került a téma. Lord Lamington 1913. február 19-én tartott felsőházi interpellációjában először is sajnálatát fejezte ki, hogy a ház még nem foglalkozott

⁴⁹ EMBS, Sir Edward Grey to Mr. R. Rodd, 19 November 1912.

⁵⁰ EMBS, Ralph Paget to Grey, 7 March 1913.

⁵¹ L. D. Trockij: *The Balkan Wars 1912-1913: The War Correspondence of Leon Trotsky*. New York 1995. 286.

⁵² Č. Antić: *Ralph Paget: A Diplomat in Serbia*. Belgrade 2006. 84.

⁵³ E. M. Durham: *Struggle for Scutari*. London 1914. 185.

⁵⁴ PD, HC 13 February 1913, Vol. 48. cc.1156–1157.

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

az atrocitások ügyével, pedig mint mondta: „kétséget kizáróan súlyos kegyetlenkedéseket követtek el a Balkán-félszigeten dúló háborúban.”⁵⁵ Lamington ezen túl véleményem szerint két fontos dologra mutatott rá ebben a beszédében: egyrészt kimondta, hogy „ez már nem a hittestvéreket felszabadító háború”, hanem annak célja a területszerzés és az ottani lakosság kiirtása révén az etnikai viszonyok átalakítása volt. Másfelől egy sajátos birodalmi szempontra mutatott rá, miszerint a Brit Birodalomnak több százmillió muszlim alattvalója van, és az ő érzéseikre, amelyek negligálva voltak Perzsia és a Tripoli-háború idején, igenis tekintettel kell lennie a külügyi döntéshozóknak.⁵⁶ A birodalom muszlim alattvalói a gyarmati sajtón keresztül, illetve az új távolsági kommunikációs eszközök segítségével, pár nap késéssel, de folyamatosan nyomon követhették az események alakulását. Az atrocitások híre komoly felháborodást keltett közöttük, ezt jól illusztrálja a *The Straits Times* lap 1912. november 15-ei számában közölt cikk egy részlete:

Egy újabb háború jött és a hinduk (!) és mohamedánok folytatják Európa közönyének és a szövetségesek *akcióinak* [kiemelés tőlem – B.B.] a leleplezését. Ilyen érzések fényében hatással kell lennie Ázsiára. Egy idegen hadsereg Konstantinápolyban ellenségességet és keserúséget ébresztene az ázsiai szívekben. [...] Még Mr. Amir Ali is sürget, hogy nem csak támogatóknak kell Törökországot, hanem befogni azok száját, akik a szövetségesekkel szimpatizálnak.⁵⁷

A cikk megírásának pillanatában Konstantinápoly „eleste” igenis egy reális forgatókönyvnek tűnt, a sikertelen bolgár csatáldzsai roham csak utána, november 17-18-án történt meg. Konstantinápoly az iszlám *umma* számára egy szakrális központot is jelentett. Miután I. Szelim 1517-ben elfoglalta az iszlám szent városokat, Mekkát és Medinát, a mindenkori oszmán szultán kapta meg az iszlám világ vallási vezetőjének járó kalifa címet.⁵⁸ A Balkán-háborúk egyik legjelentősebb következménye, hogy világszerte mozgósította a muszlim közvéleményt, megteremtve az iszlám szolidaritás eszméjét.⁵⁹

⁵⁵ PD, *House of Lords*, 19 February 1913, Vol. 13. cc.1429.

⁵⁶ *uo.* cc.1430–1432.

⁵⁷ *The Straits*, 1912. november 15.

⁵⁸ S. J. Shaw: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol.1: *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. New York 1976. 84–85.

⁵⁹ E. Ginio: *Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream*. *War in History* 12, 2 (2005) 165. A brit gyarmatokon élő muszlimok nem csak morálisan, hanem anyagilag is támogatták balkáni hittestvéreiket. A *Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* 1912.

Az etnikai atrocitások utolsó csoportját a balkáni szövetségesek egymás elleni kegyetlenkedéseit foglalja magába. A Balkán Szövetség bomlási tünetei már az 1912 telén érkező konzuli jelentésekből kiolvasható volt. Az, hogy a londoni konferenciákon elfogadták az önálló albán államot, Szerbiát megfosztotta egyik legvitálisabb hadicéljától, az adriai kikötőtől. A szerbek a szűkebb, balkáni hatalmi egyensúlyra hivatkozva a márciusi szerb-bolgár szerződés revideálását követelték, míg a bolgár-görög viszonylatban nem lévén szerződés a megszállt területek érdekszférákra bontásáról, Szaloniki városa állt az ellenségeskedések középpontjában. A hadicéljaival egyik fél sem volt elégedett, egy újabb konfliktus felhői gyülekeztek a szövetségesek felett. Az egyes etnikai konfliktusokat itt azért nem taglalom, mert ezek döntő részben már a második Balkán-háború eseményei, másrészt habár a brit követi jelentésekben szerepelnek, ám a nyilvánosság kisebb figyelmet szentelt az első Balkán-háború idején ezeknek.

Összegzésképpen megállapítható, hogy nagyon súlyos és kegyetlen atrocitások történtek a háború alatt. A beszámolók sokszor homályosak, sokad kézből kapott információk, sőt gyakran toposzszerűek, ám a legfontosabb, hogy egyoldalúak, hiszen az etnikai atrocitásokat úgy interpretálják, hogy azokat csak a balkán szövetségesek követték el, holott a visszavonuló oszmán sereg is „levezette a frusztrációját a keresztény lakosságon.”⁶⁰ Ugyanakkor ezek a beszámolók jól kirajzolják a Balkán-háborúk valódi jellegét, amelynek a nacionalizmus a fő attribútuma.⁶¹ Nehéz pontosan megállapítani, hogy a hivatalos brit külpolitika, hogyan viszonyult a történetekhez, ugyanakkor az egyértelmű, hogy a Foreign Office tiltakozása kimerült az „illetékes kormánynak címzett nem hivatalos érdeklődéssel”, a politikai opportunizmust pusztán etikai szempontok nem írhatták felül.⁶² A Balkán-háború a brit külpolitika szempontjából azt a problémát jelentette, amely egy általános háborúba ránthatta volna egész Európát.

A Balkán-háborúknak több hosszú távú következménye is lett. Az egyik, hogy az etnikai atrocitások lerombolták Nagy-Britanniában, de egész Nyugat-Európában is, az „elnyomott kisállamok” iránti szimpátiát. A „Balkán” kifejezéshez ekkortól datálhatóan tapadt egy negatív konnotáció, amely napjainkig

december 20-ai számában olvasható, hogy létrehozták a Török-Balkáni Segélyalapot (Turco-Balkan Relief Fund).

⁶⁰ Hall (2000: 137).

⁶¹ L. L. Farrar: Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913. *East European Quarterly* 37, 3 (2003) 257.

⁶² Antić (2006: 87).

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

érett hatását.⁶³ A másik, hogy először demonstrálta az iszlám szolidaritás erejét egy válsághelyzetben, amely egy napjainkig egyre erősödő trend kiindulópontjának tekinthetünk.⁶⁴

IRODALOMJEGYZÉK

Antić, Č.: Ralph Paget: A Diplomat in Serbia. Belgrade 2006.

Buxton, N. – *C. R. Buxton*: The War and the Balkans. London 1915.

Clayton, G. D.: The Eastern Question and Britain. London 1971.

Dakin, D.: British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833. Thessaloniki 1955.

Demeter G.: Két háború a Balkánon (1912–13). Debrecen 2008.

Demeter G.: Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912-13). Budapest 2007.

Destani, B. (ed.): Ethnic Minorities in the Balkan States [EMBS]. London 2003.

Destani, B. – *J. Tomas* (ed.): Albania's Greatest Friend: Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904-1923. London 2011.

Dolmányos I. (szerk.): Kelet Európa 1900-1945. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény 5/I. kötet. Budapest 1970.

Drapac, V.: Constructing Yugoslavia. A Transnational History. London 2010.

Durham, E. M.: Struggle for Scutari. London 1914.

Egedy G.: Nagy-Britannia története. Budapest 1998.

Farrar, L. L.: Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913. *East European Quarterly* 37, 3 (2003) 257–280.

Ginio, E.: Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream. *War in History* 12, 2 (2005) 156–177.

⁶³ *M. Todorova*: *Imagining the Balkans*. Oxford 2009. 3.

⁶⁴ *Ginio* (2005: 167).

- Gooch, G. P. – H. Temperley* (ed.): *British Documents on the Origins of the War 1898–1914* (BD) Vol. IX. London 1933.
- Hall, R. C.*: *The Balkan Wars 1912–13: Prelude to the First World War*. London 2000.
- Harris, N. D.*: *The Macedonian Question and the Balkan War*. *The American Political Science Review* 7, 2 (1913) 197–216.
- Jelavich, B.*: *The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces*. *The Slavonic and East European Review*. 33 (1955) 396–413.
- Jelavich, B.*: *A Balkán története II. kötet*. Budapest 1996.
- Juhász J.*: *A koszovói válság történelmi háttere*. Elérhető: [www.balkancenter.hu/pdf/koszovo02.pdf – 2013. máj. 23]
- Karpat, K. H.*: *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*. London 1985.
- Mahajan, S.*: *British Foreign Policy 1874-1914: The Role of India*. London 2001. 180.
- Mazower, M.*: *A Balkán*. Budapest 2004.
- Mazower, M.*: *Salonica: The City of Ghosts*. New York 2005.
- Partridge, M.*: *Gladstone*. London 2003.
- Pinson, M.* (ed.): *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*. Cambridge (Massachusetts) 1996.
- Potter, L.*: *British Philhellenism and the Historiography of Greece. A Case Study of George Finlay (1799-1875)*. *The Historical Review* 1 (2004) 183–206.
- Prévélakis, G.*: *A Balkán. Kultúra és geopolitika*. Kozármisleny 2007.
- Price, W. H. C.*: *The Balkan Cockpit. The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia*. London 1915.
- Réti Gy.*: *Albánia sorsfordulói*. Budapest 2000.
- Robbins, K.*: *Politicians, Diplomacy and War in Modern British History*. London 1994.

„Ez már nem felszabadító háború”

Brit reflexiók az első Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra

Romsics I.: A nemzetállamiság történeti dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában. In: Múltról a mának. Budapest 2004. 11–28.

Shaw, S. J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol.1: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808. New York 1976.

Stavrianos, L. S.: The Balkans since 1453. London 2000.

Treadway, J. D.: The Falcon and the Eagle: Montenegro and Austria-Hungary, 1908-1914. h.n. 1998.

Todorova, M.: Imagining the Balkans. Oxford 2009.

Trockij, L. D.: The Balkan Wars 1912-1913: The War Correspondence of Leon Trotsky. New York 1995.

FORRÁSOK

Parliamentary Debates, House of Commons és House of Lords 1912–1913.

Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Carnegie Endowment for International Peace. Washington D.C. 1914.

The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser 1912–1913.

The Spectator 1912–1913.

The Straits Times 1912–1913.

The Times 1912–1913.

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze a certain aspect of the first Balkan War (1912-13) through contemporary British sources. Therefore, I primarily lean on the records of both houses of the British Parliament, and also consular reports due to collections of published primary sources. I also analyzed the contemporary British domestic and colonial press. To sum up the course of events I compared the consular reports, parliament speeches, articles to the Carnegie-report of 1914. This war in the Balkans ended the Ottoman presence in Europe. The outbreak of the war on the 8th October 1912 gained keen enquiry in the British political society and in the wider public as well. My aim is analyze the British reactions in this conflict, including the muslim public opinion all around in the British Empire. At least, I attempted to sum up the main consequences of the first Balkan War.